VAN TAFELEN EN TOFFELEN

Simon van Wetten

Bij ons opa en oma werd op z'n *Gimmerts* gegeten; middageten ook echt 's middags en één diep bord voor de soep, de aardappels en het nagerecht (zijnde pudding met vel). Toen tussen de soep en de aardappels het woord **toffelen** viel en ik naar de vertaling informeerde, bleek dat het om "tafelen" ging. Dat leek me veel te deftig, zeker met het uitzicht op de kom met de door mij gevreesde pudding met vel. Ik besloot derhalve om dóór te vragen en dat bleek een goeie zet. Het ene verhaal na het andere, vol van blazen op lampeglazen, blikgerammel en getoeter, van de derde roep en poep op de stoep, deed de pudding geheel vergeten. Met name de discussie over wanneer nu precies de laatste toffelpartij in Gemert had plaatsgevonden, maakte dat ik mijn eigen tafelpartij ongemerkt kon inkorten.
"Vlak voor d'n oorlog", daar was iedereen het over eens. Maar of die laatste keer nu in de Pandelaar, op het Binderseind of toch in de Oude Straat was geweest, daar bleven de meningen over verdeeld.
Het woord toffelen heeft sindsdien mijn warme sympathie. Niet alleen uit culinaire overwegingen, maar ook omdat het begrip bij Brabant hoort en vaak aanleiding vormde (en nog vormt) voor het vertellen van Brabantse verhalen.

Het getoeter wier nadrukkelijk, het klonk luider en het groeide in het naderkomen. Een sarrend gebrul, een geloei op trillende lampeglazen, dof en dreigend en een hoge gerekte toon daar bovenuit. Een wreed gericht, dat de boosheid aan de zwakken en gekwelden voltrekt, het kwam vanuit de laagte der donkere aarde opgestegen. Er zaten de verborgen maskers achter boven de zwarte onkennelijke gestalten, die uit sloten en greppels kwamen opgekropen, treiterende en sarrende wezens met de boze drift van leedvermaak en de zucht naar kwaad te doen. De toffelaars met hun

wondende en slaande zinneloze vrolijkheid, zij kwamen toffelen vanweges de weggestuurde vrijer uit Schijndel en het afgesprongen huwelijk.

Uit: Antoon Coolen - De man met het Jan Klaassenspel.

Niet alleen het op het laatste moment afzeggen van een huwelijk gaf aanleiding tot toffelen. Natuurlijk, wanneer tijdens "de roepen" (het voor de eerste, tweede en derde keer afroepen in de kerk van het voorgenomen huwelijk) de jongen of het meisje de verkering verbrak, dan volgde gegarandeerd een volksgericht in de vorm van een toffelpartij.
Maar ook een verkering met iemand uit een naburig en vooral vijandig gezind dorp was een reden om de gekwetste dorpseer
met eens flink te toffelen te herstellen.
Een andere mogelijke aanleiding was een huwelijk tussen een jonge vrouw en een veel te oude man (of omgekeerd) en ook de weduwe of weduwnaar die te vlug hertrouwde, kon maar beter de deuren en luiken goed sluiten.
In de jaren na de Vrede van Münster kreeg Brabant te maken met de plakkaten der gereformeerden, de confiscatie van de katholieke kerkgebouwen, de vervanging van priesters door predikanten en de import van protestantse families van boven de grote rivieren. Aanleidingen tot volksgerichten te over!

Deze *charivari's* (rituele terechtwijzingen) liepen regelmatig dermate uit de hand dat, ondanks de worst voor de neus in de vorm van gevarengeld, veel predikanten toch maar liever van een beroeping in een Brabants dorp afzagen.[1]
In de Franse tijd raakte de hervormde gemeenschap haar privileges kwijt en werden de katholieken in hun rechten hersteld. De toffelpartijen op religieuze gronden hoorden daarmee tot het verleden, maar het toffelen zelf zeker niet!

Te Berlicum, in het huis van de familie G. aan de Middelrodenseweg tegenover de Standerdmolen, is met grote steigerpalen de deur ingeramd en de gehele inboedel vernield omdat moeder en dochter Van G. de inwonende tachtig jaar oude vader zouden mishandelen en opsluiten. Toen de gemeenteveldwachter na twee uur verscheen was "het feest" snel afgelopen.

In het dagblad "De Stad Oss" - 13 okt. 1933.

De oorsprong van het woord tafelen, althans in de betekenis van toffelen, is niet met zekerheid aan te wijzen. Het vooroorlogs Woordenboek der Nederlandse Taal geeft als 6e omschrijving van tafelen: "Ketelmuziek maken, in 't bijzonder als een voorgenomen huwelijk op het laatste moment afspringt. In Noord-Brabant en aangrenzende streken."
Dan volgt een verwijzing naar een boek van ene meneer De Cock, over oude spreekwoorden en gebruiken: "Alles wat men maar grijpen kan, tot kruiwagens en mestkarren toe, wordt naar de woning van den schuldige gesleept en daar voor de buitendeur opgestapeld. Die hoge stapel verbeeldt de bruiloftstafel, welke de schuldige door woordbreuk heeft verstoord."

Het Gerechtshof te Arnhem heeft gisteren een arbeider te Wijchen, die, in woede ontstoken over een zoogenaamde tafelpartij (ketelmuziek) een geweerschot loste en zekeren D. in den schouder trof, zoodat de dood onmiddellijk volgde, tot een gevangenisstraf van 1 jaar veroordeeld.
Haarlemsche Courant, 1896, no. 33.

Het gebruik zelf is al eeuwenoud. In een verordening, gedateerd 5 februari 1696, liet Henrick, vrijheer van Wassenaer tot Warmont, landcommandeur der ridderlijke Duitse Orde, nogmaals weten dat *niemand van onze inwoners, jong of oud, rijk of arm en vermogende te taeffelen binnen onze heerlijkheid van Gemert,* daaraan mee mocht doen. Als het blazen op een hoorn of ander instrument bedoeld was om de *straetschendende jonkheijt* bijeen te roepen, en vervolgens *infaem* te gaan tafelen, dan was dat ten strengste verboden. Ook het aanleveren van instrumenten of alles wat bij het tafelen kon worden gebruikt, was strafbaar. "Vooral de *belhamel* zal met de allerhoogste straf worden gestraft, want dit tafelen is een *onlijdelijk feijt*," aldus de landcommandeur.
Er werd van de naburen van het huis of de plaats waar getafeld werd, verwacht dat zij naar buiten zouden komen om het te verhinderen. Ook werden zij verplicht aan de officier of vorster over te brengen wie de tafelaars waren.[2]

De laatste toffelpartijen in Gemert vonden in het begin van de oorlogsjaren plaats, waarschijnlijk in de zomer van 1941.[3]

Plaatsen van handeling: Pandelaar en Oudestraat.

Het heeft acht dagen geduurd. Het begon op een zaterdag en het eindigde op een zaterdag. De opgroeiende jeugd, zeg maar alle ongetrouwde jongens van het dorp - die konden het hardste lopen - bliezen op lampeglazen het sein tot verzamelen. Voor de echte herrie had bijna iedereen zo'n groene zeep-vaatje. Dat waren prima drums. Rondom het huis waarin het meidje woonde dat het had uitgemaakt, lagen al die jongens in de rogge of in de wei. Sommigen klommen in de bomen, anderen liepen door de steegjes achter de Pandelaar. Nee, we probeerden niet het huis binnen te komen. Wel stond er een emmer gier klaar voor het geval de bewoners naar buiten kwamen.[4] D'n eerste avond was er nauwelijks een politieagent te bekennen, maar de volgende dagen groeide het aantal dienders. Die deden dat buiten diensttijd, beschouwden net als wij dat toffelen als een verzetje. Daar kwam nog bij dat die agenten de kans hadden eens flink met de knuppel er op te timmeren en zo'n kans lieten ze niet graag lopen! Er waren zelfs agenten uit Beek en Donk die ook met een lampeglas de rogge inkropen, bij wijze van lokfluit.

Onze wraak was het de fietsen van die lui een heel eind naar Koks op in in een droge sloot te verstoppen. Ze waren voort zo boos dat ook onschuldige voorbijgangers op de Pandelaar rake klappen kregen.

Echte vernielingen werden er die hele week niet aangericht. Wel hebben er een paar een draad gespannen over 't pad achter de Pandelaar. Agent Schraven is daar toen in het donker lelijk over gevallen met z'n fiets. Vanwege dat voorval lagen er op het eind van de week zoveel dienders op de loer, dat bijna niemand het nog aandurfde om te gaan toffelen. Zo is het eigenlijk langzaam maar zeker doodgebloed.

Interview met de gebroeders Van Hoof.

De "tafelberichten" van na de oorlog zijn schaars. In de jaren zestig is er in Someren-Eind nog een keer getoffeld, maar van oprispingen van meer recente datum van het oude Brabantse volksgebruik heb ik niet vernomen.

Dat is ook heel begrijpelijk. De zeden veranderden; niet meer trouwen voor de kerk (geen 'roepen' meer), samenwonen, scheiden, het werd ook in Brabant langzaam maar zeker geaccepteerd. Gaan toffelen als iemand de

commune verlaat? Op een lampeglas blazen? In de rogge kruipen? Waar kan dat nog in dit maïsland? De hedendaagse jeugd zou verstoord en niet begrijpend van de graffiti-werkzaamheden opkijken!
Het plezier waarmee de toffelaars van toen hun verhalen uit hun geheugen opdiepen, wordt niet gedeeld door de slachtoffers van destijds. Het waren avonden vol spanning en angst. Opgesloten in je eigen huis en (voor een tijd) buiten de dorpsgemeenschap geplaatst. Misschien was dat voor degenen die de verkering hadden uitgemaakt niet zo'n probleem, zij getuigden immers van een vrije geest door iets te doen wat tegen elke gedragscode inging. Maar de vaders en de moeders, de huisgenoten, die de volgende dag weer naar de bakker of de slachter of hun werk moesten en de spottende blikken der dorpsgenoten op zich gericht wisten. De schande, het affront, de mensen wisten zich vaak geen raad.
Toch overheerst het gevoel van die-goeie-ouwe-tijd. Dat toffelen tekent nu eenmaal de dorpssfeer van weleer. En ach, wie weet met welke vertedering er over jaren of eeuwen gesproken zal worden over het verbuigen van bushaltepaaltjes of het afknakken van jonge boompjes. De tijd stemt immers mild...

Met dank aan allen die zo enthousiast herinneringen hebben opgehaald en hun hersens hebben gepijnigd over het vraagstuk van wanneer die laatste toffelpartijen in Gemert hebben plaatsgevonden.

NOTEN:

1. Gerard Rooijakkers, Rituele Repertoires. Volkscultuur in Oostelijk Noord-Brabant 1559-1853, SUN Nijmegen, 1994, p.170 e.v.
2. Rijksarchief 's-Hertogenbosch, Archief Commanderij Gemert Invnr. 386.
3. Het twintigtal Gemertenaren dat door mij over de laatste Gemertse toffelpartijen is ondervraagd, dateerde de gebeurtenissen uiteenlopend tussen 1935 en 1943. Opmerkelijk is hoe goed veel ondervraagden zich allerlei details kunnen herinneren en tegelijkertijd een ruime marge in acht moeten nemen als het gaat om het jaartal of - laat staan - datum. Ik heb gekozen voor de zomer van 1941 omdat de geïnterviewden het erover eens zijn dat veldwachter Schraven (zéér bij de gebeurtenissen rondom 't toffelen betrokken) al enige jaren in Gemert in dienst was (Schraven werd begin 1938 benoemd). Een andere

aanwijzing is de opmerking, door drie betrokkenen onafhankelijk van elkaar gemaakt, dat één der toffelaars zijn persoonsbewijs kwijtraakte. De verplichting om zo'n identiteitsbewijs bij zich te dragen is in oktober 1940 afgekondigd, maar de distributie van de PB's heeft bijna een jaar gevergd. De reden om 1941 en niet een later oorlogsjaar aan te wijzen, is dat de druk van de Duitse bezetting zoiets als toffelen op den duur niet meer toeliet.
Zomer 1941 is gekozen omdat de meeste betrokkenen zich herinneren dat het erg lang licht was.
Overigens heb ik een paar jaargangen van "De Zuid-Willemsvaart" doorgebladerd, zonder resultaat. "Maar dat," zo zeiden mij de ondervraagden, "dat hadden hadden we je al eerder kunnen vertellen, want zoiets kwam niet in de krant. Dat was *skáánd veur 't dörp*."

4. Gerard Rooijakkers beschrijft in zijn boek "Rituele Repertoires" de reden van het gebruik van stront bij een toffelpartij: "Lichaamsafscheidingen als faeces en speeksel werden vanwege hun sterk liminele connotatie in het charivareske ritueel gebruikt om ongewenst gedrag te markeren." Het is de manier om de schending der gedragscodes, de 'bevuiling' van die regels, te symboliseren.